

5777 Haggadah Cheat Sheet

Naphtali Lavenda

1. **Cleaning for Pesach:** (from *R' Biderman Haggadah*)
 - a. Story of *R' Shimshon Aharon Polonsky* and getting the whole family involved in cleaning
 - b. *R' Biderman* – Why Rasha asks his question at Pesach? Cleaning and preparing with joy
2. **Yachatz**
 - a. Why split matzah? First time word Yachatz appears in Torah. To show us a part of the Jewish people will always survive. (*R' Berel Wein Haggadah*)
3. **ברוך המקום...ד' בנינים**
 - a. Why say Echad in front of each child? And before that why need say Baruch 4 times? Recognizing the uniqueness of every child (*R' Berel Wein Haggadah*).
 - b. Potential to be like Moshe (*Rambam*), Safek Gadol Hador (*Chazon Ish*), “Watering” our children (*R' Chaim Brisker*) (*R' Biderman Haggadah*), If positive reinforcement was rain this world would be a desert.
 - c. Before 4 sons need reinforcement on importance of giving praise to others (*NL*)
4. **פן ירבה – כן ירבה**
 - a. Paroh says enslave the jews, פן, lest they rise against us. *Rashi* – Hashem says, you Paroh say כן and I say פן ירבה. *Rav Biderman* explains deeper meaning – power of certainty over doubt. (*R' Biderman - Vayigash*)
5. **Makkos**
 - a. *Rosh* – Why didn't Dasan and Aviram die in choshech? Shows they had strong Emunah (*R' Biderman Bo*)
6. **Dayeinu**
 - a. How is going to Har Sinai and not getting Torah helpful?! V'ahavta Lreiacha Kamocha is whole Torah. But also shows Importance of unity (*R' Berel Wein Haggadah*)
 - b. Sfas Emes – we've said before וְהָיָה שְׁעַמְדָּהּ that שלא אחד means goyim rise against us when we are not Echad.
7. **Matzah**
 - a. 3 stages of matzah making (kneading, baking, kumat panim) = 3 stages of persons life (early childhood, teenage, adult). Importance of shmira of our children too (*R' Soloveitchik in Night that Unites Haggadah*)
8. **Karpas-** Tasting the tears so we internalize and they leave impression (*R' Shlom Carlebach ibid.*)
 - a. Story of Ponevezher Rav crying and the baaal teshuva (*R' Biderman Vayechi*)
9. **שפוך חמתך – opening door**
 - a. Leil Shimurim (*Rama*)
 - b. Eliyahu (*Maharil – Torah Shleima Haggadah*)
 - c. No going out of house while eating Korbon Pesach (*R' Shmuel Rozovsky*)
 - d. Check for Christian blood or dead child to prevent pogroms
 - e. Make sure no govt official listening to hear us say bad things before saying shfoch chamascha (*Torah Shleima Haggadah*)
 - f. Keep it closed! לוב מנהג – *Minhagei Yisrael vol 6*
10. **Hallel/ Nirtzah** – “Memorable moments” at the seder night.

“Peak-End” Rule of psychologists. Explains why do things to engage children throughout seder and end seder on high note. Disney example. (*Making Moments Count – Chip and Dan Heath*)

ועל ידי זה מגרש ומבטל כל חבילין דמעיקין וכל מרעין בישין ברוחניות ובגשמיות, וכן הביא ה'קב הישר' (פרק צ) בשם ספר 'יסוד יוסף': "ויש קבלה בידי, שכל טורח שאדם מטריח עצמו לכבוד יו"ט של פסח, והוא עיף ויגע בהטורח, אזי בעסק זה הוא הורג כל המזיקים הנקראים נגעי בני אדם".

וצריך להתבונן מדוע החמירו כל כך באיסור זה, וכמו שכתב הרדב"ז בתשובותיו (חלק ג סימן תתקע"ז ד"ה תשובה שניה) שאי אפשר להסביר בדרך הפשט מדוע החמירה תורה כל כך באיסור חמץ [דאסור במשהו ואסור בהנאה, וכיוצא בחומרות אלו שלא מצינו בשום איסור], "ועל כן אני סומך על מה

ובקדושתו המליץ עליהם, שפעולות אלו שוות לתקיעות שופר העולה קשר"ק, כי גם בערב פסח רואים איך שישראל קדושים "ק'ראצין ש'אייערין ר'יבין ק'ערין" [-כולם ענין נקיון הם, לשפשף ולכבד את הבית מכל פירור של חמץ] והמלאכים העולים מהם הם קשר"ק וממליצים טוב על ישראל". ונתנו רמז לכך מן הפסוק (שמות יג, ה) "ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה", שנקיון הבית מכל פירור של חמץ דומה לעבודת הכהן גדול ביוהכ"פ - כתיב הכא "את העבודה הזאת" וכתב התם (ויקרא טז, ג) "בזאת יבוא אהרן אל הקודש", ללמדנו שקרצוף הבית בחודש הזה דומה לעבודת כה"ג ביום הכיפורים.

מעשה בהגה"צ רבי שמשון אהרן פולנסקי גאב"ד טעפליק זצ"ל שנכנס לביהמ"ד כמה ימים לפני פסח, וראה אברכים שוקדים על תלמודם בהתמדה גדולה, והבין שעזרתם לבני ביתם בהכנות החג נחוצה מאד, לפיכך עלה על הבימה והכריז, שיש לו רשימה ארוכה של נשים אלמנות שצריכות עזרה בדחיפות למען צרכי החג, והוא דורש ומבקש מי מוכן לעזור ולסייע להן. למותר לציין שכאיש אחד ובלב אחד התאספו כולם לעזור ולסייע לאותן אלמנות, וגאב"ד טעפליק ביקש מהם להתייצב לפניו בשורה והוא יתן בפניהם בכתב את פרטי הבית שעליהם לפנות ולעזור שם, ויהי כאשר פתחו את הפתקים ראה כל אחד את כתובתו ומקום מגוריו מופיעים על הפתק, והיתה כוונתו להוכיח להם, שכולם מוכנים ומזומנים לסייע לאחרים יותר מבני ביתם, ואין זו דרך התורה כדכתיב (ישעיה נח, ז) "ומבשרך לא תתעלם", וד"ל.

וכבר המשיל הרה"ק רבי ארון לייב מפרעמישלאן זי"ע ענין זה לרופא הצריך לנתח את החולה כדי לרפאותו מחליו, וטרם יגש אל המלאכה צריך למרק הקיבה ולהכשיר את הגוף לקראת הניתוח, וכמו כן הטרחות שבני ישראל טורחים לפני חג הפסח הן הן מעיקרי עבודת היום טוב, ועי"ז מנקה ומזכך את האדם "והורג כל המזיקים" בטרם יתקדש חג הפסח שאז הוא בבחינת הניתוח, וכל יהודי מתעלה בקדושה עליונה.

וההכנות ליום נשגב זה מתחילות משלושים ימים קודם החג, וכדברי ה'בני יששכר' (לחודש אדר מאמר ד אות י) שמאריך לבאר מדוע אין מברכים ברכת "שהחיינו" על בדיקת חמץ, ומבאר כי ברכת שהחיינו שמברכים ביום הפורים קאי גם על זה, ומכאן שכבר מאז מתחילים לקיים מצות ביעור. והשתא יובנו ביתר שאת דברי ה'בית אהרן' (ליקוטים) שכתב "צריך להאמין, שכשם שנטהרים באפר הפרה ממש להקרבת הפסח ממש, כמו כן נטהרים בקריאת פרשת פרה כל אחד ואחד לפי מדרגתו להארת הפסח", כי הכל הוא הכנה דרבה לקראת יום הפסח ומאז מתחיל ביעור חמץ.

בזה אמרו לפרש טעמא שנתקבל בכל תפוצות ישראל לכנות את ליל פסח "ליל הסדר", כי יש "פרדס" דרכים לתורה, פ'שט ר'מז ד'רוש ס'וד, אך בחג הפסח שאי אפשר להבין את עניני החג לפי דרך הפשט, לכן נשאר רק "סדר" זה ס'וד ד'רוש ר'מז, כי הפשט נעלם מאתנו.

טוהו!" [כלומר, שאין התוצאה העיקר אלא המעשה] וכיון שיתרו השתדל בכל כוחו לבטל את הגזירה על כן קיבל שכר מושלם על פעולתו אע"פ שלא הועיל מאומה, ואילו איוב שנמנע ולא עשה כלום לקה ונענש.

בלעם לשעבד את ישראל בפרך ולהעבידם בחומר ובלבנים, ומדוע קיבל יתרו שכר גדול כזה לעומת איוב שלקה ביסורים, ומכאן שעל האדם לעשות מה שבידו לעשות ותו לא מדי, "מ'דארף נישט אויפ-טוהו, מ'דארף

• הבדיקה מתוך שמחה ולא מתוך כעס •

שמחה גדולה ויתירה. ונוראות הובא משמיה דהרה"ק רבי לוי יצחק מבארידטשוב זי"ע, שעל ידי ההכנות לחג הפסח יש ביד האדם להשיג מדריגת רוח הקודש, אך מדת הכעס מונעת ממנו מעלה נשגבה זו.

בדרך רמז הגיד הרה"ק רבי אשר מסטאלין זי"ע בפסוק (שמות לד, יז) "אלהי מסכה לא תעשה לך", וסמך ליה (פסוק יח) "את חג המצות תשמור", כי מילתא דשכיחא לבוא לידי כעס בתקופת חג הפסח, לכן בימים אלו צריך להיזהר ביותר שלא לעשות "אלהי מסכה" זה הכעס, וכמו שאמרו חז"ל (שבת קה:) שהכועס הוא כעובד ע"ז, אלא בניחותא ורוגע ומתוך שמחה של מצוה ינקה את ביתו מכל פירור של חמץ יז. כמה יש להתרחק מן

מיהו הגם שחובת האדם לבדוק בחורין ובסדקין בחיפוש מחיפוש שלא יסאר ברשותו שום פירור חמץ, צריך להשגיח וליזהר מאד שכל עבודת הקודש הזו תהא נעשית מתוך שמחה וחדוה ולא חלילה מתוך כעס ועצב, רק ישיש וישמח בזכות גדולה זו שנפלה בחלקו לעשות נחת רוח לבורא יתב"ש ולבער את הרע מקרבנו. והכי מתאמרא משמיה דהרה"ק רבי שמחה בונם מפרשיסחא זי"ע, דבכל המצוות כולן אין ראוי להרבות בחומרות יותר מדי, אולם בהלכות פסח כדאי להחמיר, וכל חומרא וחומרא הן כתכשיטים לכלה, לפיכך דבר פשוט הוא שצריך לעשותן בשמחה וברוגע ולא מתוך עצבון וכעס חלילה, דומיא דקישוט הכלה הנעשה מתוך

כד. סיפר הרה"ק רבי מרדכי חיים מסלונים זי"ע מעשה שסיפר ה'אור החיים' הקדוש זי"ע, שפעם איקלע לאיזו עיר, והמרא דאתרא היה איש קדוש מאד ולכן כאשר האריך בסעודה שלישית ירד שר של גיהנם וביקש לזרוז שיסיים את סעודתו ויוכל כבר להבעיר את אש הגיהנם [שהרי ידוע (תוספות ביצה לג: ד"ה כי) שאין אש של גיהנם שולטת בשבת, ובעת שהצדיק הדור מבדיל בין שבת לחול אז חוזר השר להבעיר את בית המוקד בגיהנם, ועי' ב'ספר מטעמים' (אות קסג) שלכן מאריכים בניגונים בסעודה שלישית "מפני שהנשמות חוזרים לגיהנם, וכל עוד שממשיכין את הניגון אינם חוזרין"], אך המרא דאתרא לא התייחס אליו, והמשיך בניחותא לשיר זמירות ותשבחות ולדרוש דברי אלקים חיים מענינו של יום, אמנם השר של גיהנם לא עזב אותו לנפשו, והמשיך להפציר בו שוב ושוב שיבדיל על הכוס ויתן לו לעשות מלאכתו, עד שמרוב הפצרותיו גער בו המרא דאתרא "מה החפזון, להיכן הנך ממחר כל כך...", אך בתוך כדי דיבור הורה שיביאו לו מים אחרונים והבדיל בתפלה ועל הכוס, והסביר בצער, כי הוא רצה להמשיך בסעודה שלישית כדי לגרום קורת רוח לרשעים שלא יתייסרו באש דגיהנם, אך כיון שבגערותו

הכעס והמחלוקת אפשר ללמוד מדברי החיד"א בספרו 'מורה באצבע' (סימן ז) שכתב "יראה לי, שהלילה הזו מאירה כשמש בתוקף באורות עליונים, ועל כן היצה"ר עושה לו פותחות ומבקש עילה ליכנס באחד מבני הבית או המשרתת, והחכם עיניו בראשו שלא תנעל הדלת ויעביר הכל, מוציא מצה [מלשון מריבה] ומכניס אהבה, ואשריו", כי פעם אחת שהאדם כועס דוחה ומונע מעצמו לקבל הרבה אור של קדושה.

✱ **אימרה** חריפה שמעתי, דלכאורה צריך להבין על מה מקנטר הרשע ומתלונן בחג הפסח "מה העבודה הזאת לכם", הלא פסח

באר החיים

זמן חרותינו הוא שכולם נהנים ויושבים בהסיבה כבני מלכים, ואין לך תענוג גדול מזה, ומה גרם לרשע למאוס בעת כזאת במצוות ה', הלא מסברא היה נראה יותר להתלונן בשעה שצמים ומתענים ביום הכיפורים, או בשאר קיום המצוות שאין בהן הנאת הגוף, אך מאחר שהרשע רואה בערב החג איך כולם עומדים ומנקים את הבית בעצבון מתוך "נערווען", ובמקום לשמוח בקיום מצות מלך מלכי המלכים מתרגזים ובאים לידי כעס ולכלל טעות, זה גורם לו למאוס בעבודת ה' ויצא שכרם בהפסדם ח"ויה.

YACHATZ

The head of the household breaks the middle matzah in two.
He puts the smaller part back between the two whole matzos,
and wraps up the larger part for later use as the *afikoman*.
Some briefly place the *afikoman* portion on their shoulders,
in accordance with the Biblical verse recounting that Israel left Egypt
carrying their matzos on their shoulders, and say
בָּהֱרֹץ יָצֵאתִי מִמִּצְרָיִם, "In haste we went out of Egypt."

from Sanskrit. However, the Talmud (*Megillah* 12a) apparently considers it to be a combination of two Hebrew words — *kar*, meaning a pillow or cushion, and *pas*, meaning iridescent silk or a many-colored item. How the word *karpas*, whatever its origin in language, came to mean parsley or celery is a mystery to me. Nevertheless, it should be noted that the Talmud (*Kesubos* 61a) mentions a vegetable, probably celery, as being called *karpasa*. Perhaps the green color of the celery and/or parsley matched the color of the iridescent silk cushions of the Persian court and thus the transference of the name occurred. In any event, *karpas* is famous today as a Seder vegetable and not as a couch cushion.

יָחַץ / Yachatz

The middle of the three matzos is broken into two. For those who use only two matzos, the bottom matzah is broken into two. Anyone who uses hand-baked matzos for the Seder knows from experience that it is impossible to break a hand-baked matzah into two equal portions. Thus, one is always left with a larger piece and a smaller one. The smaller one is returned to its original place between the other two whole matzos while the larger piece is now wrapped in a cloth or placed in a bag to become, later in the Seder service, the *afikoman* — the "dessert" of the Seder meal. (I will discuss the entire matter of the *afikoman* later in this Haggadah.) There is a custom that in order to keep the children intrigued with the goings-on at the Seder, they are allowed to "steal" this larger piece of matzah

and hold it for reasonable ransom pending its return when the time to eat the *afikoman* finally arrives, at the conclusion of the meal. This beloved but seemingly strange, morally questionable, and challenging custom is also related to another Seder custom. In memory of our forefathers leaving Egypt with the unfinished matzos being carried on their shoulders, the adults in some communities march around the house for a moment with their *afikoman* bags on their shoulders. This custom also affords them the ability to try and find a safe hiding place in which to secure the *afikoman* from the clutches of the avaricious younger generation. There is nothing that causes me more joy than being pursued by squealing little grandchildren who are vitally interested in where I will place the *afikoman* bag. I have never been able to successfully hide the *afikoman* bag from them. To tell the truth, I don't really want to. I will discuss the propriety of this custom that apparently condones "teaching" children to "steal" when I discuss the *afikoman* ceremony itself later in this Haggadah commentary.

The two pieces of broken matzah also symbolize a reality that threads its way through all of Jewish history. The word *yachatz* appears in the Torah in connection with our father Yaakov's meeting with Esav upon Yaakov's return from the house of Laban and his self-imposed exile in Aram. There the Torah tells us that Yaakov broke his camp and family into two sections, saying that if Esav attacked and destroyed one group, the other group would still be able to flee

The broken matzah is lifted for all to see as the head of the household begins with the following brief explanation of the proceedings.

and survive. Throughout most of Jewish history, even when there was a Jewish sovereignty in the Land of Israel and the Temple stood in its place in Jerusalem, there was a Jewish Diaspora. When the Jewish community in the Land of Israel was destroyed by the Byzantine Christians in the fifth century, the Jewish community in Babylonia survived and prospered. When Babylonia began to decline, the Jewish communities of North Africa, Spain, and France arose to lead the Jewish world. When these countries in turn destroyed or persecuted their Jewish communities, the Jewish communities of Central and Eastern Europe arose to fill their roles of destiny in the story of Israel. The Holocaust and Communism destroyed European Jewry, but the Jews of America and the Land of Israel survived and continued. *Yachatz* therefore represents the eternal promise of God: "You, the children of Yaakov, will never be annihilated." Whatever the fate of the broken piece of matzah, there will always be a remnant that survives as the *afikoman* of our guaranteed future and eternity.

The broken matzah is the symbol of poverty and slavery. Poor people are forced to eat scraps of bread, not necessarily whole loaves. The broken matzah symbolizes the "*lechem oni*" — the bread of poverty and affliction that was the society of Egypt for our forefathers. The large piece of matzah that is put away and hidden until later symbolizes the great future that yet awaits Israel and mankind. The *afikoman* piece is our future. That future is greater and larger than even our glorious past. And it is certainly symbolic, therefore, that the *afikoman* — our future — is accompanied by the squeals

of laughter of the members of our youngest generation who are busy pursuing that *afikoman* — our future greatness.

מגיד / Maggid

The main part of the Seder is *Maggid* — the recitation of the Haggadah and the table discussions surrounding it. (Unfortunately some people feel that *Maggid* is less important than the meal itself. This misplaced priority has given rise to the pithy Yiddish aphorism to describe insincere behavior, especially insincere religious behavior: "He does not mean the Haggadah; he means the *kneidlach*/matzah balls.") The word "*maggid*" means to speak, to tell. In Yiddish and Hebrew colloquialism, the word became a noun describing a preacher, sometimes of note and fame, and other times of itinerant, journeyman quality. *Maggid* here means not only to speak, but also to tell a particular story — the story of the Exodus of the Jews from Egyptian bondage.

The basic structure of the Haggadah is outlined in *Mishnah Pesachim*, which is in turn built upon the tradition of the Men of the Great Assembly, which again, in turn, reflects the traditions of the prophets and scholars of Judaism in First Temple times. The Haggadah is composed of numerous sections that logically follow one another. I have already discussed the sections of *Urechatz*, *Karpas*, and *Yachatz*, all of which are meant to raise questions and curiosity among the children and guests at the Seder table. This leads to the actual asking of the questions themselves, the traditional *Mah Nish-tanah*, the Four Questions of the Seder. Then come the answers to these questions and the thanks to the Lord for all of our children and

יִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא. כִּנְיָן אַרְבָּעָה בָּנִים דְּבִרָה תוֹרָה – אֶחָד חָכָם, וְאֶחָד רָשָׁע, וְאֶחָד תָּם, וְאֶחָד שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ לִשְׂאוֹל.

never are able to agree what that special tune should be. I am a very good musical person in my head, but my voice and ear have always betrayed me. As noted above, my second-grade teacher advised me just to mouth the words and not bother to try and sing the melody. So I know that they are singing the wrong tune to בְּרוּךְ הַמָּקוֹם but I am unable to teach them our family's traditional and correct tune. So, בְּרוּךְ הַמָּקוֹם is always a bittersweet moment for me at the Seder table. However, if God can endure all of the different types of humans that comprise His world, I can also smilingly suffer through the incorrect tune for בְּרוּךְ הַמָּקוֹם.

אֶחָד חָכָם — The Four Sons

The Torah includes within it all types of Jews. It predicates itself on the awareness that not all Jews are the same and that not all of them have the same opportunities and life experiences as far as Jewish knowledge and life are concerned. Thus the רָשָׁע, the evil son, is also part of our Seder table because as a Jew he is also now redeemable, even though originally in Egypt he would probably not have survived. The difference between now and then as regards the status of a רָשָׁע, will be discussed shortly. It is noteworthy to examine the language used here in the Haggadah in connection with the Four Sons. Each of the Four Sons — the wise, the evil, the simple and the unlettered — finds himself preceded by the word אֶחָד, one: אֶחָד חָכָם, one is the wise one, וְאֶחָד רָשָׁע, one is the wicked one, and so on. They are not counted as being numbers one, two, three, and four. Rather, each one is an אֶחָד, a singular, unique individual. Many times, it is the fact that one was never treated as an individual in one's home or school that allows a Jew to slip down into the rasha category. Remembering that each child, each student,

each individual human being is an אֶחָד is a fundamental rule for success in raising a family, running a school, and maintaining harmonious social relationships.

The *rasha* would have died in Egyptian bondage because of a number of reasons, all advanced by our commentators on the Haggadah. The *rasha* excludes himself from the shared fate of the Jewish community, believing that he is entitled to “follow the control and wantings of my own heart.” He views the service of God and the responsibilities of Jewish halachic behavior and values of the Torah as being oppressive, burdensome, and not worth the effort. He mocks the lifestyle of observant Jews and associates himself with those that deny Israel's uniqueness. At the beginning of our history — in Egypt — such attitudes removed one from the Jewish community completely. According to the *Midrash*, as many as 80 percent of the Jews in Egypt did not live to leave Egypt, having died during the three days of the plague of darkness. A *rasha* is without hope or faith, optimism or perseverance. Such a person could never have survived the slavery of Egypt. The later *rasha*, however, the person who is present at our Seder table can be shocked into becoming a better person and a more loyal Jew. The Haggadah says of the *rasha*, שָׁם לֹא הָיָה נִגְאָל, there in Egypt, he would not have been redeemed, but now here, by being at the Seder table, there is a good possibility of his being elevated.

Today's “secular” Jew is not really the *rasha* of the Haggadah. The difference between then in Egypt and now in our current world is summed up succinctly by R' Abraham Yehoshua Karelitz in his great work, *Chazon Ish, Yoreh De'ah, Hilchos Shechitah*:

אחרים אולי אין צריכים להקפיד בזה, אלא מכאן שכל אחד יכול לגדול ולהיות כמשה רבינו, וצריך להימנע מלתת לו חלב עכו"ם שמא בזה אנו מזיקים לו שלא יוכל להגיע למדריגה זו.

עוד זאת נזכיר החובה המוטלת על כל המחנכים להרבות בדברי עידוד, ובכך יחזקו רגלים כושלות הנחשלות בעבודה, וכה אמר הגאון בעל ה'חזון איש' זצ"ל שבימינו זקוק כל בחור "צו א לעפאלע כבוד" [-לכפית של כבוד] כדי להתחזק בתורה ועבודה. כיוצא בזה המשיל הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל את נפש הילד לעשב וצמח השדה, שצריך להשקותו מים בתדירות כדי שיגדל ויעשה פרי, וכן צריך לתת לילד כדי חיותו על ידי דברי שבח ועידוד, ואין בזה יוצא מן הכלל, אלא כל אשר נשמת רוח חיים באפו ואף החזק והגיבור זקוק לכך, ובדיבור כל שהוא יכול לשנות גורלו מן הקצה אל הקצה.

רחוק הוא כלל, שהרי כך כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ה ה"ב) "אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומה"ע ורוב גולמי בני ישראל, שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע, אין הדבר כן, **אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו**", והכי הוה מרגלא בפומיה דהגאון בעל ה'חזון איש' זצ"ל, שכל ילד הינו ספק "גדול הדור".

והביאו ראיה להלכה ולמעשה, דהנה פסק המחבר (יו"ד סי' קנד סעיף א) דמותר לתינוק ישראל לינוק מאשה עכו"ם, וברמ"א (סי' פא סעיף ז בשם הרשב"א) כתב "ומכל מקום, לא יניקו תינוק מן הכותית אם אפשר בישראלית, דחלב כותית מטמטם הלב", ומסמך ראיה לדבר מהא דמצינו גבי משה רבינו (סוטה יב:) שלא רצה לינוק ממינקת גויה, ולכאורה אין מובן מה ענין זה לזה, אולי משה רבינו שאני שהיה עתיד לדבר עם השכינה ולכן הוצרך להקפיד ע"ז, אבל

הִנֵּה עִם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֲצִיּוֹם מִמֶּנּוּ: הִבֵּה נְתַחֲכֶמָּה לוֹ פֶּן-יִרְבֶּה וְהָיָה
כִּי-תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם-הוּא עַל-שְׂנָאֵינוּ וְנִלְתַּם-בָּנוּ וְעָלָה מִן-
הָאָרֶץ. וְיִתְּנָה אֶת-הָאָרֶץ לְעַבְדֵּי הָאֱלֹהִים. וְיִתְּנָה אֶת-הָאָרֶץ לְעַבְדֵּי הָאֱלֹהִים.
וְיִתְּנָה אֶת-הָאָרֶץ לְעַבְדֵּי הָאֱלֹהִים. וְיִתְּנָה אֶת-הָאָרֶץ לְעַבְדֵּי הָאֱלֹהִים.

רס"ג (י) נתחכמה, נבוא עליהם בתחבולות. ועלה מן הארץ, ויבחינוהו
מן הארץ.⁴
4 סוטה יא. יא. וכ"פ ר"י אבן גבאי.

רש"י (י) נתחכמה לו, שלא ירבה, שאם ירבה והיה כי תקראנה מלחמה
משנאינו. כמו ידה ליתר תשלחנה (שופטים ה כו). מצינו לשון
יחיד אצל רבים. כי תקראנה, כי תארענה. כמו מקראי קודש
(ויקרא כג ב) מערע קודשא², לשון מאורע. תלחם בנו ועלה מן
הארץ, לשוכ אל ארץ אבותיהם ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקרו
ליה (ה) מלכותא קטיעא.

2 בחנונו שלנו: מערע קדיש. ר"ג: מערע קדיש. ומכל מקום בדברי רש"י נפל
טעות וי"ל או מקרא לשון יחיד או מערע לשון רבים.

רמב"ן (י) הבה נתחכמה לו, לא ראה פרעה וחכמי יעציו להכותם
בחרב, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ
במצות המלך הראשון¹⁹ וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך
לעשות חמס כזה, כי עמהם הוא מתייעץ. ואף כי בני ישראל עם
רב ועצום יעשו עמהם מלחמה גדולה, אבל אמר שיעשה דרך
חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם, ולכן הטיל בהם
מס כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך כמו שבא בשלמה²⁰.
ואחרי כן צוה בסתר למלכות להרוג הזכרים על האבנים ואפילו
היולדות עצמן²¹ לא ידעו בהם ואחרי כן צוה לכל עמו²² כל הבן
הילוד היאורה תשליכוהו אתם. והענין שלא רצה לצוות לשיר
הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם
ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליך
אותו ביאור, ואם יצק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר
יאמרו שיביא עדים יעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך
היו המצרים מחפשים הבתים ותכנסים שם כלילות ומתנכרין
19 כמאן דאמר ר'קס מלך חדש, חדש ממש (עירובין נג. א). 20 דה"ב ב טו-י.
21 אמרת הילדים בעצמן, שהרי אפשר למלכות לטעון לילדות כן מלך מה (בבלי).
22 כתב כן לפי פשוטו, שהרי לדעת חז"ל גם על עמו גזר על פי אצטגניו שאמרו לו:
אין אנו יודעים אם המושע יהיה ממצרים או מישאל.

חזקוני האריך ימים מקודם שנולד משה רבינו¹⁴ עד מלחמת מדין בשנת
הארבעים לצאתם מארץ מצרים, שהרי אמרין בחלק¹⁵, כתיב
בפנקסיה דבלעם בר תלתין ותלת שנין הוה בלעם חגירא כד
קטליה פנחס ליסטאה¹⁶, אלא י"ל תרי. בלעם הו¹⁷, וזה אבי
אביו, ונכדו נקרא בלעם על שם זקנו. וי"מ שלשה היו באותה
עצה לזנות את בנות מואב¹⁸.

(י) והיה כי תקראנה מלחמה, לשון מקרה ומאורע¹⁹, כמו:
ותקראנה אותי כאלה (ויקרא י ט), ומצינו לשון רבים אצל יחיד
גבי מלחמה: וכי תבאו מלחמה בארצכם (במדבר י ט)²⁰, ובמקום

14 "משה רבינו", כן נכון ע"פ כ"י, ובס"ש רק: "בנינו" (י). 15 סנהדרין ק. ב.
16 שר צבא. "ליסטאה", כן נכון ע"פ כ"י וכמו בגמרא. בס"ש: "ליסטאה", ותיק הוא
כינוי לבלעם, ולא מצינו שיחיה בלעם שר צבא. 17 ובמסכת זקנים תירץ: "ושמא
אגרות חלוקת ה". 18 אבל לא בעצה של הבה נתחכמה לו. — וכן תירצו
בתוספות בשם ה"ר מנחם מן ידאני. 19 (רש"י). 20 תבואו, לשון רבים.
מלחמה, לשון יחיד. אף כאן "תקראנה" הוא לשון רבות. "מלחמה" הוא לשון יחיד. —
ועיין בראשית כאן מקור הדברים.

(י) הבה, הבה את אשתי (ברא' כט כא) לשון זכר, והוא הנכח⁴, ראב"ע
הארץ כמו לכה נא עמנו⁵, ולנקבה הבי המטפחת (רות ג טו), לכי ובאי
(מ"א א ג). בעבור שידברו במלות האלה הרבה, יאמרו הבה
נרדה (ברא' ט ז), ולנקבה הבה נא אבוא אליך (שם לח טו), כמו
לכה נשקה את אבינו יין (שם יט לב)⁶. נתחכמה, נבקש דרך
חכמה שלא ירבה, לו, בעבור, כמו אמרי לי (שם כ ג)⁷. דע, כי
כל הפעלים עוברים או עתידים שם הפועל בכחם⁸ פ"י שם דבר
הנגזר מן הפועל שהוא חסר הוא נשמע מכח הפעלים⁹, כמו והנה
ברכת בוך (במד' כג יא)¹⁰ ובוך ולא אשיבנה (שם שם כ),
הטעם ובוך ברכה, וככה וברוך יעצים תקום (משלי טו כב),
השלם¹¹ יעצים עצה תקום. וככה כי תקראנה קורות מלחמה¹².
א"ר מרינוס¹³, כי טעם ועלה מן הארץ, כמו ועלינו, ודבר ככה
שלא יכשיל השטן פיהו¹⁴, ולפי דעתי אין צורך.

4 פועל מאריך למצ זכר על ידי תוספת ה"א. 5 אין פסוק כזה, אולי צירוף של
שני פסוקים: לכה אתנו: לכה נא (במדבר י. כט: כג. כד). 6 כלומר, בדברך מזה.
7 שם הוא מפורש בשבילי. על.
8 בכוחם הוא נמצא, אף שאינו נכתב. 9 שם הפועל שהוא מדרב עליו יוכל
להיות בצורת מקור כפועל זור, וכשם דבר — שם עצם בנ"י מן הפעולה. גם כן חסר
פושא. נתחכמה לו בחכמה. 10 כן בא מקור אחר הפועל להזיק הפעולה.
11 להבין את הפועל בשלמותו. או בלשון: להוציא מן הכוח אל הפועל, יש להוסיף את
השם עצמו. 12 כמראה שקשה היה לו הצירוף של רבות ויחיד. לפיכך הבין את
זה בהשלמת המלה קורות שכוחו של תקראנה. בקצר: תקראנה — לשון נקבות, ומלחמה
יחידה. וככה רבים. או תחסר מלת וצוה והדומה לה. 13 הוא ר' יוסף אבן גבאי.
ראה בקצר. 14 ראה רש"י.

(י) נתחכמה, ניעץ עצת חכמה. תקראנה, לשון נקבות ומלחמה
יחידה⁷, וככה רבים, או תחסר מלת וצוה⁸, והדומה לה. ועלה מן
הארץ, אמר ר' יונה הספרדי הוא המדקדק, שטעם ועלה ועלינו
מן הארץ, ולא פתחו פה לשטן. והנכון בעיני הוא שכמשמעו.
7 והצוה ברבות, והנשוא ביחידה. 8 תוספת עוד נשוא: מלחמה וצוה.

(י) הבה נתחכמה לו, לבוא עליו בעקיפין⁸. ועלה מן הארץ, ספורנו
מעצמו, מבחתי שנגרשם בכח, בלתי סבה מבוארת לתת אותנו
לשמצה בקמינו, וזה נעשה, פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה⁹,
כי תקראנה¹⁰ רעות וצרות של איזו מלחמה, כמו יחלל דוד
המלך" (ש"ב יג לט), נפש דוד. ונוסף גם הוא על שונאינו, כי

8 כי לעצת ולהודג בפרהסיא אין צורך בהתחכמות. 9 המלים "פן ירבה..."
תלחם בנ"י הוא הסבר מוטען. 10 לשון רבים, דמיו על ידעת וצוה, הוא
לשון קצר, כמו יחלל דוד", שכחו: וחלל נפש דוד, וזהו ראב"ע.

יִלְפָרְעָה אֶת-פֶּתֶם וְאֶת-רַעְמָסֶס: וְכַאֲשֶׁר יַעֲנֶה אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרָץ
וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיַּעֲבֹדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפֶרֶךְ: וַיִּמְרְרוּ
אֶת-חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבְלִבָּנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל-

לפרעה, ית פיתום וית
רעמסס: יב. וכמא דמענן
להון, פן סנן וכן תקפין.
ועקת למצראי, מן קדם
בני ישראל: יג. ואפלוח
מצראי, ית בני ישראל
בקשיו: יד. ואמרו ית חיהון בפולחנא קשיא, בטינא ובכלבני, ובכל פולחנא בחקלא, ית כל

רס"ג (יב) יפרץ, יצליח ויעשיר.⁷ ויקצו, עד שקצו.
(יג) בפרך, בענוי והשפלה.
(יד) בחמר, טיט. ובכל עבודה, ושאר עבודות השדה.
7 כמו ופרץ האיש מאד. בראשית ל. מג.

ושנים (יב) כן ירבה, כמו כן הרבו כמלפנים. ויקצו, בחייהם. כמו קצתי
בחי (בראשית כז מו). וכן אשר אתה קץ מפני שני מלכיה
(ישעיה ז טז).

(יג) בפרך, לשון שברון הוא. בתלמוד⁴ מפרכין באגוזים.
(יד) ובכל עבודה בשדה, חריש וקציר. את כל עבודתם, עם כל
עבודתם. אשר עבדו בהם בתוך העיר בפרך.
4 [ראה ביצה יב, ב: מפרכין בקטניות. ובשבת קטו, א: מפרכסין ברמונים. ובר"ח
שם: מפרכין].

רמב"ן מהם כרצונם אנשים לפי העבודה חליפות חדש²⁹ או יותר יהיו
כבני המלך, ושאר הימים בכיתו, והשרים האלה צוו אותם
שיבנו ערים לפרעה ויבן העם ערי מסכנות לפרעה במס הזה,
וכאשר ראו שלא יזיק זה לעם קצו³⁰ בחייהם מפניהם וגזרו
שיעבדו כל מצרים את העם וכל איש מצרי שיצטרך בעבודה
ימשול³¹ לקחת מהם אנשים שיעשו עבודתו, וזה טעם ויעבדו
מצרים את בני ישראל בפרך, ועוד גזרו עליהם עבודות קשות
בחומר ובלכנים כי מתחלה היו השרים נותנים להם הלכנים והיו
אנשי המס בונים הבנין, ועתה נהגו העם בעבודה וצוום שיהיו
מביאים עפר ועושים החמר בידיהם וברגליהם ולא ינתן להם
מבית המלך רק התבן בלבד, ונותנין הלכנים לאנשי המס הבונים
לעשות הבנין וגם כל עבודה קשה אשר לפרעה ולמצרים בשדה
כגון החפירות והוצאת הזבלים, הכל נתנו עליהם, וגם היו
רודים בהם לדחוק אותם שלא ינחו ומכים ומקללים אותם, וזה
טעם את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך, והיה המלך
מפרנס אותם בלחם צר כמנהג לפועלי המלך, וזה מאמר
המתארים שאמרו וזכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את
הקשואים (במדבר יא ה), כי הדגה במצרים רבה מאד והיו
לוקחים מן הצדים אותם במצות המלך ולוקחים מן הגנות
קשואים ואבטיחים, ואין מכלים³², כי מצות המלך היא, ורבותינו
אמרו³³ עבדים למלכים היו ולא עבדים לעבדים. אם כן³⁴
ויעבדו מצרים רמז לשרי המסים אשר לפרעה.

29 ע"פ מ"א ה כח. 30 המצרים בחיי עצמם. 31 יהיה לו רשות (בחי).
32 ע"פ שופטים יח ז. 33 מכלתא בחדש סוף פרק ה. 34 ויעבדו
מצרים: חזר על שרי המסים אשר לפרעה (טור).

מהר"ם (יא-יב) למען ענותו בסבלותם, ענותו ב', ואידך גבי תמר⁴
שאמנון היה מענה אותה. גם ככאן וישימו עליו שרי מסים, כדי
שלא יהיו פרים ורבים, כי המצרים היו מכבידים העול על בני
ישראל, כדי למונעם מתשמיש ורוח הקודש השיכם, וכאשר יענו
אותו כן ירבה וכן יפרץ.

4 ש"ב יג, לב: מיום ענותו את תמר.

(יב) וכאשר יענו אותו, כל מה שהם נותנין לב לענות, כן לב רש"י
הקב"ה להרבות ולהפריך. כן ירבה וכן יפרץ, כן רבה וכן פרץ.
זהו פשוט. ומדרשו¹³: רוח הקודש אומרת כן: אתם אומרים: פן
ירבה, ואני אומר: כן ירבה. ויקצו, קצו בחייהם. ורבותינו דרשו¹³
קצצים היו בעיניהם¹⁴.

(יג) בפרך, עבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו.
13 סוטה יא, א. 14 היו דומה להם כאילו עיניהם וגופם מלאים קוצים בראותם
את ישראל פרים ורבים (רש"י סוטה שם).

ראב"ע (יב) וכאשר יענו אותו, אעפ"י שהיה בעינוי. כן ירבה, כימים
הארוך אשר לא עונה. יפרץ, שעבר החוק בפריה ורביה²⁰, וכמו ופורץ
גדר (קהלת י ח)²¹.

(יג) ויעבדו. רעות רבות חרש עליהם, בראשונה לעשות
מלאכתו, וכאשר ראה שלא חסר רבותם, נתן רשות למצרים
ולשריהם להעבידם יותר מחק העבדים, וזהו בפרך, והוא דכברי
המתרגם ארמית²², ולומר בפיוט פרוכים²³, איננו נכון כלל²⁴.
וכאשר ראה שלא יועיל זה, אז קרא למילדות שהן שרות על כל
המילדות²⁵ וצוה להרוג כל הזכרים הילודים.

(יד) וימררו. ידוע הוא, כי התינוק סימן לנזקת על הרוב, והמ"ם
20 אינו מפרש אם עבר את החוק הטבעי, ששנת הלידה וכו' הלידה עברו כל גבול
מקובל. או שפרץ את חוק ההגבלה ברכי הלידה, שהטילו השלטונות. 21 הלשון
פרץ מורה על שברית גבול וגדר המפרעים לעבירה. 22 בקשיו — באופן קשה.
23 בצורה זו היו משתמשים בימי הביניים. רשב"ג: רעם (ואום) פרוכין. יהו ברוכים כל
דאיהם יכירו (שני דיתים, הוצאת דביר, שירי קדש, קמג, עמ' 224). רמב"ן (שמות
לא, ב): פרוכים בעבודת חומר ולבנים. 24 אין במקרא פרך בבנין קל, שאפשר
יהיה לבנות ממנו ביתוני פעול. 25 המילדות שפרה ופועה היו ממונות מטעם
השלטונות על כל המילדות העבדיות, וכידהן גם היה לארגן את ביצוע זממות המלך.

ראב"ע (יב) וכאשר יענו אותו, אעפ"י שהיה בענוי כן ירבה. ויקצו, הקצר
כמו הפוך בטעם¹², והם שני שרשים¹³, וכן אשר אתה קץ
(ישעיה ז טז).

(יג) בפרך, כדברי המתרגם ארמית¹⁴, ואתמה מהאומרים
בפיוטים פרוכים, וזה איננו נכון כלל.

12 במובן של צוק, היות במצוקה. והוא באותיות הפוכות של קץ. 13 מן קץ.
14 אונקלוס.

חזקוני (יב) כן ירבה וכן יפרץ, שכן אמר לו הקב"ה: אל תירא מרדה חזקוני
מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם (בראשית מו ג).
(יד) ובכל עבודה בשדה, לחרוש ולקצור לזמור ולבצור²⁴, את כל
עבודתם, עם כל עבודתם אשר עבדו עמהם בתוך העיר בפרך²⁵.
24 כפירוש ראב"ע. 25 כפירוש רשב"ם.

(יג) ויעבדו, כשראו אותם מבזים עצמם לפעולה פחותה שמו ספורנו
אותם לעבדים, וזה כי כפי מה שהיו מוסיפים חטאת על חטאת כן
אבדה עצתם ויצאו מרעה אל רעה.
(יד) וימררו את חייהם, כאשר הוסיפו לחטוא בדעות ובמעשים,
כמו שהעיד הנביא באמרו "וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש
שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר

שנראה לו כי צרה קרובה, ומצעק במר נפשו על הרעה שנחתה לפתחו, וכולו אפוף וכפוף בעצבות ובמרירות. ובאמת 'נסתרים דרכי ה', ואותו פתי אינו יודע ומכיר שצרה זו גופא אינה אלא טובה גמורה (אלא שלע"ע מכוסה הטובה המונח באן). והוא באווילותו וחוסר אמונתו מצטער ובוכה תחת לברך על הטובה הגמורה.

ובן כתב ה'רוקח' (סדר התפילה, הלל) לפרש את הכתוב (תהלים קיח ה) 'מן המיצר קראתי קה ענני במרחב קה', פירוש, מן המיצר קראתי - אל ה' - ראה נא ה' בעניי וצרחי, כי צר לי מחר ענני, ענני - ענה לי הבורא ית' שאני במרחב ולא בצר, אין באן צר ומצוק, ורק בעניי בשה נראה הדבר כ'צרה', אבל באמת הכל 'מרחב' וישועה.

ובן כתב הרה"ק ה'באר מים חיים' זי"ע (בד"ה א"י ויבח) על הפסוק בפרשתן (טו א) ויבח זכאים לאלוקי אביו יצחק, כי כמה מיני יסורים יש (ע"ש), וראה עוד בספרו סש"ש

נפרשת ויצא מצינו שהקב"ה נגלה ליעקב אבינו במראות חלילה מה שלא מצאנו כן אצל אברהם ויצחק, ומבאר ה'משך חכמה' (בד"ה אנכי) כי בב' זמנים אלו היו פניו מועדות 'לרדת' לגלות לחוץ לארץ, מקום אימה וחשיכה גדולה, לכן נגלה אליו הקב"ה במראות חלילה דיקא, להראותו שאף בעת חשכת לילה ובגלות שוכן הקב"ה אצל עמו ישראל, וכמו שאמרו (מגילה כג) גלו לבבל שכינה עמם (ע"י זוה"ק ר"פ שמות). ואף בחשכת לילה השכינה שוכנת בתוך בני ישראל. ומבאר לפי"ו את הקרא (תהלים כ ב) 'ענך ה' ביום צרה ישנבך שם אלוקי יעקב'. ענך ה' וישרה שכינתו עליך, אף ביום צרה כשתהיה בחשכת הגלות - כל חד וחד בחשכותו וגלותו, וישנבך אלוקי יעקב. מה שכבר התגלה ליעקב אבינו ע"ה שהקב"ה מצוי אף בחשכת לילה.

וזוהי דרך הישרה, שיגביר בלבו את האמונה התמימה שכל העובר עליו 'טובה' היא מאת ה'. ופעמים

קל נאמן הוא, הרי שמתרצות היא, אדם זה מתורץ הוא, יש לו תירוצים וביאורים על כל הקורות עמו, בידעו שהכל משמים. אך דילמא האדם שהוא מלא בספיקות בכל הקורות עמו, כי אולי פלוני עשה לו כך ואלמוני נהג עמו להיפך, ואולי אם היה נוהג אחרת לא היו ייסורים באים עליו. אדם כזה הרי הוא משבשתא כי כל ימי חייו מלאים בשיבושים ואינו מבין מדוע כל זה בא עליו.

עוד ביאר הרה"ק בדברי חז"ל (הובא ברש"י פר' שמות א יב) שפרעה אמר 'הבה נתחכמה לו סן ירבה', רוח הקודש אומרת אתם אומרים סן ירבה ואני אומר כן ירבה, והיינו כי פרעה הוא היצר רוצה להרבות בבני ישראל את ה'ספן' - הספיקות וקושיות באמונתם, כי ע"י הספיקות נוטה האדם מהאמונה התמימה, אבל 'רוח הקודש' אומרת 'כן ירבה' - יתרבה בקרב בני ישראל 'כן' שהוא לשון וודאי, ויאמינו בלי שום ספק והרהור.

ג. הגה"צ רבי יחזקאל אברהמסקי זצוק"ל היה מחבב מאד את דברי ה'משך חכמה' הללו, כי בהם שוכן אור האמונה בהשראת השכינה אף בעת הירידה והחשיכה, ובכל שנה בפרשת ויגש היה מרבה להציע דברים אלו לכל הבא בצל קורתו.

ובכלל, היה כסדר מעמיק בפירוש 'משך חכמה' לפרשה, והיה אומר שלימוד זה הרי הוא ה'עונג שבת' שלו.

ד. שמע נא לדברי הרה"ק ה'שם משמואל' זי"ע (בפרשתן עמ' רצ"ט בד"ה אך לפי"ו) בפסוק בפרשתן (ממ כז) 'וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו ותחי רוח יעקב אביהם', וביאורו, ד'עגלות' מלשון 'עיגול' כי אופני העגלה 'עגולים' הם, והנה, כל נקודה ונקודה שבעיגול אף בעת ירידתו למטה אינו נחשב 'ירידה' בתכלית, כי ירידתו זו היא עצמה תחילת עלייתו שנית, וחוזר חלילה (בסיבוב הגלגל). והוא רמז ומשל נפלא לכל אשר יארע לאדם בהאי עלמא - שכל ירידה אינה ירידה בתכלית, והחכם יראה בכל ירידה תחילת עליה, ויבטח בה' שהנה בוא תבוא עלייתו, וכן בעליה לא יתגאה לבבו כי הרי הוא קרוב ומסוכן לירידה, וזו עצה הנכונה לכל בר ישראל לשים כלל זה תמיד נגד עיניו, וזה מה שרמז יוסף הצדיק ליעקב במה ששלח לפניו 'עגלות' להורות לו כי אף שיורד עתה לגלות המר - גלות מצרים והיא השורש לכל הגלויות הכלליות והפרטיות עד ביאת גואל צדק, אך ירידה זו אינה אלא כי אם לצורך עליה, וזהו אומרו 'את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו' - שירידה זו 'נשיאות' היא לו, וכראות יעקב את הרמז אשר שלח לו יוסף, הבין בעצמו שמחשבה זו גופא החזיקה את יוסף בכל שנותיו במצרים, ועל ידי זה נשאר 'חי' ולא מת תחת מלצות ה'יאושו, ומזה ותחי רוח יעקב אביהם - שמזה הירידה רק תבוא לו עליה.

הקב"ה שישבו אליו בכל לב ונפש.^{יז}
נמצינו למידים שעיקר האדם הוא -
שלא יתיימש מגאולתו - וחלילה מלומר
הנה אנכי מת ב'שלושת ימי אפילה'
בתוככי מצרים הפרטי שלי, שהרי כבר
ניסיתי זה כמה וכמה פעמים ולא
יכולתי, מן הנראה שכבר אשאר
לעולמים ב'מצרים' שלי...

ואם אמור יאמר האדם, איככה אוכל
לכבוש הר גבוה כזה, כיצד אוכל
להשתנות מן הקצה אל הקצה להיכנס
ולבוא לפני המלך לעמוד לפניו לשרת.
אף אנו נאמר לו, אכן, 'לא ניתנה תורה
למלאכי השרת' (יומא ל.), ואין הקב"ה
דורש מעמך כי אם לפתוח פתח בחודו
של מחט, בקבלה אחת קטנה, וסוף דבר
תבוא לידי השלימות הראויה, כי הבא
ליטהר מסייעין אותו. וכך גם הייתה
גאולתן של ישראל ממצרים. כדמצינו
בפרשתן (יב כג) 'ופסח ה' על הפתח',

ק"ו בן בנו של ק"ו, אם היתה הבחירה
ביד פרעה לעשות הטוב בעיני ה' הרי
בודאי יש בכוחו של כל יהודי להתעורר
בתשובה שלימה אפילו מתוך מצב ירוד
ושפל ביותר, שמ"מ עדיין לא הגיע
לשפלותו של פרעה הרשע.

הבט וראה מה שפירש הרא"ש
בפרשתן (י כב) מדוע לא מתו דתן
ואבירם בשלושת ימי האפילה במכת
חושך כדרך שמתו כל רשעי בני ישראל
בג' ימים הללו - כי אעפ"י שהיו
רשעים לא נתיימשו מן הגאולה, הרי
שאף רשע כדתן ואבירם אם אינו
מתיימש מגאולתו (יציאת מצרים הפרטית
בגלות הנפש) לבסוף יבוא לידי תיקונו
השלם, מפני ש'ישראל אף על פי שחטא
'ישראל הוא' (סנהדרין מד.). וידע כי אהבת
ה' אל בניו רחמיו תמיד בתוקפה -
לכל בר ישראל, אף אם כבר פגם וחטא
באופן הנורא ביותר - תמיד מצפה

יז. הנה איתא במשנה סוף יומא 'האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין
בידו לעשות תשובה, אמר רבי עקיבא, אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין
ומי מטהר אתכם - אביכם שבשמים... מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקב"ה
מטהר את ישראל... וביאר הרה"ק ה'שפע חיים' זי"ע שר"ע בא לחלוק על תחילת
המשנה, ולדבריו אף האומר 'אחטא ואשוב' מספיקין בידו לעשות תשובה, וכדוגמת
טהרת המקוה, מה מקוה מטהר את הטמאים - אף אם כבר נטמא וטבל, ושוב
נטמא וטבל וחזר להיטמא אפילו אלף פעמים מכיוון שטבל עלה מטומאתו, 'כך'
הקב"ה מטהר את ישראל אפילו אלף פעמים.

ויזכור את דברי חז"ל (תנ"כ"א פל"א) מעיד אני עלי שמים וארץ, שהקב"ה יושב
ומצפה להן לישראל, יותר ממה שמצפה האב לבנו והאשה לבעלה שיעשו תשובה.

construction of the Temple in Jerusalem was an extra bonus to us. As thousands of years of exile and dispersion have taught us, if we have and keep the Torah, then the Land of Israel is not necessarily vital to our survival as a people. All of these ideas help explain the basic thrust of the *Dayeinu* section of the Haggadah.

The one stanza that draws the most attention from the commentators to the Haggadah is the one that states that if God only brought us to Mount Sinai without giving us the Torah, that too would have been enough for us. Of what benefit can appearing before Mount Sinai be without the granting of the Torah? The answer that I like best is based on the idea mentioned in the Talmud and quoted by Rashi in his commentary to the Torah. When the Jewish people came to Mount Sinai, even before God's revelation to them, they came as a united entity, "as though they were one person with one heart." This, therefore, was the moment that the people as a whole fulfilled the lofty ideal of "ואהבת" — feeling for one's fellow as for one's own self. This is the whole Torah according to Hillel and the basic rule of Torah according to R' Akiva. Thus the Torah, so to speak, was already "given" to Israel simply by the Jewish people's arrival at Mount Sinai in a united "one-person one-heart" group. The actual giving of the Torah at Sinai was, again in the words of the noble Hillel, now included in his concluding concept, of "as for the rest of the Torah, go and learn."

Dayeinu ends with thanks to the Lord for having given us the Temple that brings atonement. When the Temple will again be built, it will serve to cleanse us of all our sins. We are taught in *Pesikta* that Jews never slept in Jerusalem as sinners, for the morning *tamid* sacrifice provided forgiveness for all sins of the night and the evening *tamid* sacrifice brought forgiveness for all sins of the day. Thus the building of the Temple will automatically again bring us to a status where our sins will be forgiven by a merciful Creator.

Because of our recognition of God's grace to us not only regarding the causation of the miracles of the Exodus but also in the manner and detail by which they occurred, we extend thanks and gratitude to the Lord for all of the above. The language of the vote of thanks, על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת, how much more so, a redoubled goodness, appears at first glance to be a bit hyperbolic and exaggerated. However, the Rabbis taught us that this section of the haggadah refers not only to the past miracles of the Exodus but also to the future miracles of the final redemption of Israel and mankind. The miracles that will accompany that event will be far greater than those of the Exodus from Egypt. Therefore, the exaggerated use of language in describing that redemption will in fact be no exaggeration at all.

The word "*Dayeinu*" also includes a darker side. In our thanks to God for the miracles per-

MATZAH: TEACHING US HOW TO RAISE OUR CHILDREN

Rabbi Soloveitchik suggested that the entire process by which the grain for matzah is watched from the time it is harvested, and then the matzah flour supervised while it is kneaded and then baked, directly parallels the process by which children must be nurtured, trained, and educated.

He says that there are three fundamental stages in a person's development:

- the early childhood years
- the teenage years
- adulthood

These can be seen as directly paralleling the three phases of creating matzah:

- first is *lisha*, kneading
- second, *afiya*, baking
- third, *krimat panim*, literally to "form the face," forming a finished entity

The opportune time to begin to form and train a child is during the early childhood years. This, too, is the easiest time to mold the dough at the beginning of the

Kadesh
Urchatz
Karpas
Yachatz
Maggid
Rachtzah
Motzi
Matzah
Marror
Korech
Shulchan
Orech
Tzafun
Barech
Hallel
Nirtzah

kneading process. It is during that time that imparting meaningful experiences to the young child can have a lasting effect.

Rabbi Soloveitchik described his own experience as a child hearing Kiddush on Seder night recited by his saintly grandfather, Rav Chaim Soloveitchik. He said that Kiddush heard years and years before left an indelible mark on his soul.

As a child develops into a young adult, from the ages of thirteen to twenty, the personality begins to take shape. Like matzah at the beginning of *afiya*, the baking stage, this period of life is ideally a time when the child is exposed to, and inculcated with, the knowledge and study of the Torah.

When the matzah is fully baked and its crust formed, it is then a finished entity. At this time it is much more difficult to reshape the finished form. However, the obligation of parents to train their children never ends.

Jewish law warns of the danger of *hametz*. The matzah should be watched carefully so that it does not rise. Before Passover we clear our homes of bread and all unleavened products; in our tradition *hametz* represents the *yetzer hara*, the essence and source of evil.

Just as we are vigilant in the preparation of matzah by guarding it from becoming *hametz* so, Rav Soloveitchik urges, we must be extremely careful that our own children are watched and shielded from influences that could adversely affect them or cause them harm.

The lesson of the special *shmura maztah*, the “guarded matzah,” is that it must constantly be watched at every phase. Our obligation to train our children mirrors this process. Raising children requires *shimur*, or “being constantly on guard,” and requires us to keep a close and watchful eye on their spiritual growth.

When following the guidelines for baking matzah we produce what the mystical work of the Zohar calls, *michla demehemnuta*, the “food of faith.” We aspire to accomplish the same with our children and by following these guidelines in educating our children, we endeavor to produce people of faith.

❖ **QUESTION:** In our modern day society, what kinds of challenges exist in raising our children to be wholesome and to have faith?

קדש
ורחץ
כופס
יחץ
מגיה
ורחצה
מוציא
מצה
מדור
נוור
שלחן
עורן
צפון
ברוך
הלל
ורצה

Dipping the Greens in Salt Water

SALT WATER: A SYMBOL OF OUR TEARS

Karpas is one of the most beloved symbols of the Seder – dipping the vegetables in the salt water. The salt water is understood to be a reminder of the tears shed by the Jewish people during their enslavement in Egypt. We don't just remember the suffering of our ancestors – we *taste* their tears.

This is to teach us to be sensitive to each and every tear of people who are suffering.

What follows is an expression of the special way we respond to the pain of others:

HEARING THE CRY OF OTHERS

When Batya, the daughter of Pharaoh, saw little baby Moses crying in the basket on the Nile, the Torah says that she said the following words, "This one *is from* the Jewish children."

The commentaries ask why this was not expressed in a simpler phrase like, "This is a Jewish child."

Reb Shlomo Carlebach said, "When Pharaoh's daughter saw Moses crying in

There is a baal teshuva yeshiva in Ramat Shlomo in Yerushalayim, where R' Eliyahu Feivelson is Rosh Yeshiva. A few weeks ago, an older man in his 70's from Tel Aviv knocked at the Rosh Yeshiva's door and said he wanted to be chozer b'tshuva and be accepted into the Yeshiva. The Rosh Yeshiva stared in shock at the man and asked what happened in the last few days that all of sudden you decided to return to religion after all of these years? The old man said let me tell you a story.

When I was a young boy, my father was killed in WWII by the Nazis, and my mother, with all that she experienced there during the war, came to Israel with me and moved to Tel Aviv, where she quickly left the ways of the Torah and religion. I was her one and only son, saved from the fiery hell of the Holocaust, and she sent me to the orphanage of the Ponevezher Rav. After a week or two, she came to visit me there, and was shocked to see the institution she had sent me to was run according to the ways of the Torah and the traditions of the Jewish people! She immediately packed up my few belongings and took me back to her apartment and the life of a secular Jew.

When the Ponevezher Rav came to visit the orphanage and heard what happened, he quickly ordered a taxi and came to my mother's apartment and introduced himself as the head of the orphanage. My mother poured out all of her complaints and life experiences and how she had left that way of life and said there was no way she was letting her son be raised in a frum institution like that! When the Ponevezher Rav saw that his efforts were useless, he asked for a chair, sat down, and for the next 10 minutes cried such a deep and painful cry, bawling at the brokenness of seeing a pure soul being dragged to the depths and away from a life of Torah, of religious meaning. After that, he got up and returned to Bnei Brak. This happened almost 70 years ago.

"And now", said the old man to the Rosh Yeshiva, those tears that the Ponevezher Rav cried all those years ago have never left me. They've haunted me my whole life never giving me peace of mind... Until this very moment, now, as I am standing at the doorway to Teshuva here at your Yeshiva. So please, will you accept me?

FROM: גליון באר הפרשה פרשת ויחי, מאת הרב אברהם אלימלך בידרמן, דף 9-10

רלג באַר הגולה

אחרת בהספדה (ט) (וצ"ל לעיל סימן תעב סעיף ז), "ומכבדו לפניו ב'בורא פרי הגפן' לפי שהסיח דעתו מלשונות עוד: הגה ויש אומרים שיש לומר 'שפך חמתך' וכו' קדם 'לא לנו' (ר"ן פרק ע"פ), ולפתח הפתח (י) כדי לזכור שהוא ליל שמורים, ובזכות אמונה זו יבוא משיח וישפך חמתו על העכו"ם (מהרי"ב), וכן נהגין. ויכול לגמור הלל (יא) אף שלא במקום סעודה (רמב"ם והמגיד פ"ח):

א יֵאָחַר אַרְבַּע פּוֹסוֹת (א) אֵינוֹ רֵשָׁאִי לְשָׁחוֹת יֵין אֶלָּא מֵיִם: הֵגָה וְכָל הַמְשָׁקִין דִּינָן (ב) כִּיָּן (בֵּית-יוֹסֵף). וְמִי שֶׁהוּא אִיסְטָנְטִים אוֹ (ב) תֵּאֵב הֶרְבֵּה לְשָׁחוֹת, יִכּוֹל לְשָׁחוֹת כּוֹס חֲמִישִׁי (ג) *וַיֹּאמֶר עֲלֵיו עַל־סוּר כֶּשֶׁם אָבִיו מְדַבֵּר רַבִּי יוֹסֵף טוֹב עַל־סוּר וְשָׁחַב הֲרִי"ף

פאר הייט

טראג'ק שעושי'ן במדינתנו ש'מבשלים מים עם התפוחים, אָל
 אותו טראג'ק שעושי'ן בארץ אשכנז ש'כוחש'ן התפוחים ב'בית-
 ה'בד ויש לו טעם גדול יש לאסר. ומי ו'גביל שקורין אינגבע'ר-
 וואסע'ר יש להתיר, עמ"א. והח"י העלה דמחר לשמות פל
 המשקין שאינם משפירים וכ"פ בנ"צ ובעל פר"ח, ע"ש, ולפיכך
 הדבר ברור להתיר לשמות הקאנו"י או ט"ע וכי'צא. וכנה"ג
 בספרו פסח מעבין כתב ולא רצה לנהג החר בשתי הקאנו"י,
 ובשתי הטיטונ'ן שקורין טובא"ק כתב שומר נפשו ירחק ממנו:

פאור הלכה

* וַיֹּאמֶר עָלָיו הִלֵּל הַגָּדוֹל. עַיִן בְּמִשְׁנֵה בְרוּרָה. וּלְכַאוּרָה מִשְׁמַע
מִדְּבַרֵי הַטּוֹר דִּלָּא פְּלִיגִי הַגְּאוּנִים רַק אִם כּוֹס חֲמִישִׁית
צְרִיכָה חֲתִימָה בְּאִפִּי נִפְשָׁה אוֹ צְרִיךְ לְכַלֵּל אוֹתָהּ בְּחֲתִימָה דְּכוֹס
רְבִיעִית, אָכֵל בְּלִי חֲתִימָה כָּלֵל רַק בְּאַמִּירַת פְּסוּקֵי הִלֵּל הַגָּדוֹל לֹא
סָגִי לְהַתִּיר לְשִׁתּוֹת כּוֹס חֲמִישִׁית, וּלְפִי זֶה הָאִי דִּינָא דְּהִגָּה לֹא
מִיָּד רַק בְּדוֹקָא אִם לֹא גָמַר עַדִּין אֶת הַחֲתִימָה דְּמֶלֶךְ מִהֲלֵל
בְּתַשְׁבְּחוֹת וְדָכֵל שְׁגָמַר שׁוֹב אִי אֶפְשָׁר לְשִׁתּוֹת כּוֹס חֲמִישִׁית,
דְּבְּאַמִּירַת 'הוֹדוּ' גִּרְיָא לֹא שָׂרִי לְשִׁתּוֹת וְלַחֲתֹם בְּכִרְכָּה, כְּכֹר מִסִּיק
הַטּוֹר דְּאַסּוֹר מֵאַחַר שֵׁשׁ בָּזָה פְּלִגְמָא דְּרַבְּכּוּתָא, וְלֹא מִשְׁמַע בֶּן,
דְּהָא הֵם חֲתֵרוֹ לְמַצָּא הַתֵּר זֶה לְמִי שֶׁהוּא אֵיכְטֻנִּים וְצָמָא לְשִׁתּוֹת,
וְזֶה מְצוֹי בְּיֹתֵר אַחֵר שֶׁכָּבֹר גָּמַר כָּל הַסֵּדֶר וּפְסַק כְּכֹר מִלְּשִׁתּוֹת, וְכֵן
מִפְּשֻׁטוֹת דְּבַרֵי הַרְמְבִּיט' וּרְבִנּוּ יִרְחֹם מִשְׁמַע גַּם-בֶּן לְהִדְיָא

[illegible]

שער הציור

[illegible]

הקבוצה יכול לומר עוד הפעם הכל הנקרא 'שוש'.

פתיחת הדלת באמירת שפוך חמתך אל הגוים

נהגו ישראל לפתוח הדלת אחרי מזיגת כוסו של אליהו באמירת הקטע של "שפוך חמתך אל הגוים. ובטעם הדבר שמעתי כבר בימי נעורי שזה פתיחת הדלת לאליהו הנביא שבא להשתתף בסדר שלנו. וכעין זה כתב המהרי"ל (מהרי"ל הלכות פסח), "בקצת מקומות נוהגים שלא לנעול החדרים שישנים שם, כי בניסן נראלו ובניסן עתידים להגאל (ר"ה יא.), ואם יבא אליהו ימצא פתח פתוח ונצא לקראתו מהרה, ואנו מאמינים בזה ויש באמונה זו שכר גדול".

דברי הגר"ש רזובזקי בבאור המנהג

עוד ראיתי בשם הגר"ש רזובזקי זצ"ל ליתן טעם לזה שבקרבת פסח נאמר שאסור להוציא מן הבית מן הבשר חוצה, לפיכך היו רגילים שהדלת היתה נעולה כל זמן אכילת הפסח. ורק בסיום האכילה פתחו את הדלת כי בגמרא מבואר שבסיום אכילת הפסח היו עולים לגגות לקרוא את ההלל (עיין פסחים פה: ופו.) ואז היו פותחים את הדלת. וזכר למנהג זה שעלו לגגות לקרוא את ההלל, ולזכור ענין קרבן פסח, נוהגים לפתוח הדלת בסיום האכילה. ורק דלפי ב' הטעמים הנ"ל עדיין אינו מובן למה אנו אומרים "שפוך חמתך" דוקא עכשיו, ומה הקשר בין אמירה זו לאליהו הנביא ואכילת הפסח.

ביאור נוסף

ולכן חשבתי דיש לומר טעם נוסף למנהג זה, דאפשר דהוא זכר לפסח מצרים והנס הגדול שאירע באותה הלילה. דהנה פסקין דיש ליזהר לאכול את האפיקומן לפני חצות (עיין שו"ע או"ח תע"ז:א), והוא הדין באכילת הקרבן פסח עצמו וכדעת ראב"ע בגמרא בפסחים. והנה בפסח מצרים כתיב בתורה שבאותה הלילה שאכלו בני ישראל את הפסח הכה הקב"ה כל בכור בארץ מצרים בחצות הלילה, אבל אצל בני" כתיב בתורה "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף". לכן זכר לנס, כל שנה בסיום אכילת האפיקומן, שהוא לקראת חצות הלילה, אנו פותחים את הדלת להדגיש ולהראות את אמונתנו

בה' ובהבטחתו שלא יכנס המשחית אל בתינו שהרי אנו מקיימים סדר פסח כהלכתו, כמו שהיה בפסח מצרים.

ולפי זה מובן אמירת הקטע של "שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך", שבאותו רגע אנו עושים זכר למכת בכורות שהיתה בגמר אכילת הפסח והאפיקומן בפסח מצרים, וגם אנו מתפללים לה' שכן יעשה לכל אובינו הקמים עלינו בימים אלו בזמן הזה. ועוד בדרך זו יש לדייק בלשון הפסוק "שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך", דנראה דיש בזה רמז לפרעה ואנשי מצרים וכדכתיב, "ויאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח" (שמות ה:ב), וכן כמה וכמה פעמים בפרשיות של יציאת מצרים מצינו לשון זה של ידיעת ה' על ידי המצרים מחמת המכות שהביא עליהם הקב"ה, עיין היטב בפסוקים שם.

יחיש ה' את גאולתינו וישפוך חמתו על הגוים".

וב"יוסף אומץ" (סימן תשפח): "יאהז כוס רביעי בידו ויפתח הפתח, ובשעת פתיחת הפתח יתחיל הבעל הבית, שפוך'. ומה טוב ויפה המנהג שעושין דבר מה זכר למשיח, שנופל אחד לתוך הפתח בשעת התחלת שפוך' — כדי להראות בליל גאולתנו הראשונה אמונתנו החזקה על גאולתנו האחרונה".

ויש אומרים, כי פתיחת הדלת לפני אמירת, שפוך' הונהגה בתקופות הרדיפות, שהיו יוצאים לראות אם אין מסור עומד ליד הדלת ומקשיב לפסוקי הפורענות על הגוים.

אולם יש מי שרואה בזה זכר לפתיחת שערי בית המקדש בחצות ליל פסח. שכן אנו מוצאים אצל יוסף בן מתתיהו (קדמוניות יח, ב, ב), הרושם מקרה שקרה בימי קופוניוס:

"בחג המצות, אשר אנחנו קוראים לו פסחא, נהגו הכהנים לפתוח את שערי המקדש מיד אחרי חצות הלילה. ואז כאשר נפתחו השערים בפעם ההיא נכנסו אנשים שומרונים, אשר באו בלט ירושלימה, ופזרו עצמות-אדם בלשכות ובכל המקדש. משום כך נאלצו — נגד המנהג ששרר בחג עד אז — לאסור את הגישה למקדש ולהגביר להבא את השמירה עליו".

למה תקנו חכמים דבר שיש בו סכנה? אם — מפני שכל אחד מארבעה כוסות הוא מצוה בפני עצמו, ואין מצטרפין להיות זוגות; אם — מפני שכוס של ברכת המזון מצטרף לברכה ואינו מצטרף לפורענות, וכאלו הן: שלשה ואחד, ואין כאן זוגות¹²; או — מפני שנאמר: ליל שמורים, (למה) [לילה] שהוא משומר מפני המזיקין; לכן אנחנו אומרים, שאין לנו בזה הכוס הרביעי דאגה מפורענות, והשם ישפוך חמתו על הגוים, לא עלינו, ולזה הוא נקשר, לא לנו ה' לא לנו, לשפוך חמתך אל הגוים".

סעמים
לפתיחת
הדלת
כתב הרמ"א (ד"מ, סימן תפ; הג"ה לשו"ע, שם, סעיף א), בשם מהרי"ב: "נוהגים לפתוח הדלת כשאומרים, שפוך' — משום דאיתא בא"ז¹³, שלא לנעול דלתות הבתים בליל פסח דליל שמורים [הוא], וזהו אמונה בהקב"ה ובהבטחתו, ובזכות הבטחה זו אנו נגאלים; ולזה פותחים ב, שפוך' — כלומר, על ידי זה ראוי לבוא משיח".

וב"מטה משה" (סימן תרנה): "ומנהגינו לפתוח הדלת, כדי לזכור שהוא ליל שמורים; ובזכות אמונה זו יבוא משיח וישפוך חמתו על הגוים. ועוד, להראות אמונתנו בביאת משיח, כאילו אנו מצפים ומקוים ומחכים על ביאתו, אף כי יתמהמה; ובזכות זה

(12) ויש נותנים סעם לפתיחת הדלת לפני קי, א): "אבל ראה פני השוק — הרשות בידו" (רי"ז שטרן).
(13) ראה להלן, פרק שמונה ושלשים.

פ ר ק י ב

"ימי ההסגר" והמנהג הלובי שבימי הפסח הראשונים

במנהגי ישראל ח"ד, ירושלים תשנ"ה, עמ' נז-נט, עמדנו על המנהג המפליא שמצוי אצל יהודי לוב כי "בשני הימים הראשונים של פסח לא תדרוך רגל זר" בבתיהם של יהודים,¹ דבר שעומד, לכאורה, בסתירה גמורה לאמירה "כל דכפין יתי ויכול". עוד נזכיר את מה דאיתא באבודרהם, סדר הגדה ועוד (מובא באוצר הגאונים לפסחים, התשובות סי' שד, עמ' 112): כתב רב מתתיה, מה שנהגו לומר "כל דכפין יתי ויכול" כך היה מנהג אבות שהיו מגביהין שלחנותיהם ולא היו סוגרים דלתותיהם והיו אומרים ככה כדי שיבואו ישראל העניים שביניהם לאכול ולקבל שכר היו עושין זה... וכו'.

ובמעשה רוקח (סאניק עמ' יט, אוצר הגאונים שם סי' שג) נאמר: מצאתי במגילת סתרים: ראיתי מרבנא אלוף אבא לא היה סוגר דלתי הבית אשר אנו יושבין בו כלל. מעידנא ועד עתה כך מנהגינו (שלנו), ודלתות הבית פתוחות, כשיבוא אליהו נצא לקראתו במהרה בלא עיקוב... וכו'.

ובדומה לכך באור זרוע ח"ב סי' רלד (אוצר הגאונים שם): כתב רבנו נסים גאון זצ"ל בשם אלוף אביו שלא לנעול דלתות הבתים בלילי פסחים, כי זאת היא האמונה בדברו של הקב"ה ובהבטחתו, ובשכר האמונה אנו זוכים לגאולה. וראה עוד במנהיג, מהדורת רפאל, עמ' תכג (והערת המהדיר לשורה 13, ושם עמ' תכד-תכה, הערה לשורה 28). ע"כ תמוה מאד נעילת הדלתות והבתים אצל יהודי לוב.

1. ראה נ' סלושץ, ספר המסעות: מסעי בארץ לוב, ח"א (כתבים נבחרים כרך א), תל-אביב תרצ"ח, עמ' 90.

והעיר לי הגאון ר' שריה דבליצקי שליט"א על מה שמצינו בספר נהר מצרים, לר' רפאל אהרן ׳ שמעון, נא אמן תרס"ח, פז ע"א, בדברו על "מנהגים תפלים והזיות ואמונות שוא אשר ראיתי ושמעתי במדינות שונות".

ושם מספר הוא:

וכן יש עיר בערי האפריק שליל ר"ח ניסן (!) ולילי פסח לא יתכן שיהיה שם אורח בבית שום בעל הבית, ומפחדים מזה מסכנת מות רח"ל. וכאשר קרה לי בהיותי בעיר ההיא ליל ר"ח ניסן והוכרחת ללין בבית הכנסת יחידי לולא שהקרה לי ה' לפני איש דר שם, והוא מבן עיר אחרת, שהכניסני לביתו קרוב לחצי לילה, כמעט הייתי בכל רע ח"ו.

הרי לנו עדות כי נוהג זה קיים היה אף בר"ח ניסן, בנוסף לימי הפסח הראשונים, ושני ימי ראש השנה. אמנם עניינו של ר"ח ניסן לא נזכר ע"י סלושץ, ולא בספר קורות לוב ויהדותה, הגיד מרדכי (מהדורת ה' גולדברג, ירושלים תשמ"ב, עמ' 303), שהבאתי במנהגי ישראל, שם. ובאמת לא ברור מה היחס בין ר"ח ניסן וראש השנה בנידון דידן.

אך הגיוני הוא לנסות למצוא טעם אחד לכל הימים האלה, וכך היתה דרכם של החוקרים. ואולם שמא יש גורמים שונים לכל המועדים השונים הללו, אשר הביאו לתוצאות דומות? סלושץ רואה את הנוהג בפסח ובראש השנה כשריד "מדורות השמד שארכו כנראה כמה שנים", בהן חגגו את הפסח בהסתר ובפחד, וע"כ סגרו דלתות בתיהם בפני כל אורח מבחוץ, יהא אשר יהא.

ושמא בהקשר זה ראוי להאיר על מאמרו החשוב של פרופ' ססיל (בצלאל) רות, שהופיע ב-JQR לה, 1944-1945, עמ' 361-370, בשם The Easternside Stoning of the Jews and its Liturgical Echoes. במאמרו זה מראה פרופ' רות שבימי הביניים היה נוהג בקרב כמה קהילות אירופאיות שבתקופת הפסחא הנוצרית (Easter), שסמוך לחג הפסח היהודי היו הנוצרים זורקים אבנים על בתיהם של היהודים (ואף על היהודים עצמם) בהיתר מאת השלטונות. הסבר להתנהגות אכזרית זו ניתן על ידי ה-ordinarius מ-Chalon-sur-Saon St. Vincent of Judaei בזה"ל: lapidentur a clero et populo eo quod lapidaverunt Jesu, דהיינו שסוקלים את היהודים באבנים, כי הם סקלו את אותו האיש ביום ראשון.

2. השוה מש"כ במנהגי ישראל ח"א, ירושלים תשמ"ט, עמ' קצב-קצט. [קל]

יום הלולבים Palm Sunday. נוהג זה שורשיו בתקופה הביזנטית ומתפשט הוא לעבר איטליה, סיציליה, יוון, צרפת, ספרד, ונמשך בצורה זו או אחרת, במשך כל ימי הביניים. הדים ממנו נשארו בצרפת עוד במאה הי"ח, ובספרד עד לראשית המאה העשרים. על כן, באביניון, למשל, כאשר הפסחא הנוצרית והפסח היהודי חלו ביחד, קראו לימים אלה "ימי ההסגר", ואמרו פיוטים מיוחדים, שאחד מהם מתחיל במילים אלה: "בהיכל סגורה כבת מלך פנימה".³

התנאים בספרד היו רעים במיוחד. בהתאם לחוק ממשלתי שנתן דון אלפונזו ב-1282 למושלים ולשופטים בכל רחבי הממלכה הרשו לנוצרים לגנום את היהודים באבנים ביום הששי, יום יסורי אותו האיש, ובחג הפסחא, ולהסיר כל מכשול בפני ביצוע הרגימה. הרגימה נשאה אופי של הפצצה ממש בסלעים ממקומות נוחים מבחינה איסטרטגית, כגון מתצפיות שחלשו על רובע היהודים. בעיר חאטיבא, מעל ראש מגדל סמוך לבית העלמין היהודי, השליכו אבנים על הרובע היהודי, ובאותה שעה נכנסו שם ילדים להסב נזקים. על ידיית אבנים בגירונה בשנת 1278, שהתפתחה לפוגרום מחריד, נשתמר לנו מסמך מאת המלך פדרו השלישי עצמו. לפי דבריו, נודע לו על שנעשה ליהודים בידי הכמרים ומשפחותיהם, שנזרקו אבנים מבית הפעמון שעל מגדל הכנסיה לעבר הרובע היהודי ועד שגניהם, כרמיהם ובתי הקברות שלהם נחרבו כליל. אביו נאלץ להגן על היהודים, ושלח שליח להכריז בשמו להפסיק את ההתקפה, ואולם נתקבל ע"י אותם הכמרים בליגלוגים ובבוז. על אף צו הגנת היהודים שנתפרסם לראשונה על ידי האפיפיור קליסטו השני בשנת 1120 לערך, המשיך ההמון לקיים את המנהג המסורתי של קליעת אבנים, וזכרו נשתמר גם לאחר יציאתם של היהודים, ברגימה סמלית על גופים דוממים, חומר ולבנים. כך למשל, עד לסוף המאה הי"ח נהגו הילדים של שאלון לדפוק באבנים על הדלתות כאשר התהלוכה עברה דרך הרובע היהודי. ולפי מנהג עתיק, הרווח עוד בימינו אנו, בברצלונה שבספרד מצטיידים הילדים בפטישי עץ ושטים בשבת וביום ראשון של פסחא ברחובות מסוימים ומכים על הכבישים ועל קירות הבתים. הכאות אלה נועדו להרוג (באופן סמלי) את היהודים

3. ראה אוצר השירה והפיוט, לר' דאווידזאן, מהדורה שניה, ח"ב 1970, עמ' 8 מס' 180. וראה על כך בהרחבה בספרו של ח' לשם, שבת ומועדי ישראל, ח"ב, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 428-434. ראה עוד במאמרו של י' לוי, REJ נ"ב, עמ' 161 ואילך; Ritus, Zunz עמ' 10; החלוץ א, עמ' 26, מדברי הברית, ספרד 1754; י' ברגמן, היהדות, תרצ"ה, עמ' 99, וכו'.

המתחבאים אולי בתוך הבתים והמרתפים, וכל זה על אף שאחרון היהודים
עזב את המקום הזה כבר כחמש מאות שנה לפני כן...
רות אף פירסם פיוט מכ"י קטאלאני, אולי מברצלונה, וז"ל:

נשמת לפסח ויום תפל
ר"ת שלמה חזק

נשמת שכוני אהלים שבועי ראש פתנים תעיר רננים
יום אמרו גויים שאננים: עת להשליך אבנים. (קהלת ג ה)

נשמת לחוץ מחוץ ביד צר שמשו חפר תטיב אמרים
יום מתחבא מפחד עם אלהי נכר, ויסקל באבנים ועפר בעפר.

נשמת משוכים בחבלי גלות אדום וישמעאל תעיר רננים
יום יתעורר להשליך כל צר מתגאל, האבנים על שמות בני ישראל.

נשמת השם נפשו בכפו לבא לבית מקדשו תטיב אמרים
יום ירחק חק יענה אויב בכחשו, כל היוצא מדלתי ביתו דמו בראשו.

רות שם' דן בפירוש "יום תפל" שבכותרת, ודוחה את פרשנותו הראשונה
"The Insipid Day", כביטוי אירוני לחשיבות היום בלוח הנוצרי. נראה לו
יותר כי "תפל" הוא ע"פ שמות טו טז, "תפל עליהם אימתה ופחד, בגדל
זרועך ידמו כאבן...", כי פסוק זה בשירת הים נקרא בשביעי של פסח שחל
הרבה פעמים ביום הששי הטוב (Good Friday). הרמז ברור למדי, ביחוד
לאור סוף הפיסקה "ידמו כאבן", שהוא מעין משחק מילים המרמז על ידוי
האבנים.

לאור כל האמור לעיל מבקש לשם' לקשור פרשה זו עם אמירת "שפוך
חמתך..." בליל הסדר⁴ ופתיחת הדלת בעת האמירה. לדעתו בארצות אירופה
הקתוליות, רק אחרי גמר הסעודה, בשעה מאוחרת, כאשר נתברר כי ההמון

4. ראה לשם, שם עמ' 431.

5. JQR שם, עמ' 368-369.

6. הערה 17.

7. שם עמ' 433.

8. ראה על כך במנהגי ישראל ח"ד, עמ' קסח-קע.

[קלב]

המשתולל התחיל להתפזר, נגשו היהודים לדלת, פתחו אותה קצת ואמרו "שפוך חמתך..." (ומקביל הוא ל"תפל עליהם אימתה ופחד", כדלעיל). ומסיים לשם (שם עמ' 434):

לציון מיוחד ראויים הפסוקים הנוספים בצפון ודרום צרפת: "יהי שלחנם לפניהם לפח ולשלומים למוקש... תהי טירתם נשמה באהליהם אל יהי יושב" (תהלים סט, כג, כו) — פסוקים המתאימים לתיאור הנסיבות של ימי ההסגר: כשם שהשביתו את שמחת הסעודה — שלחן עורך — כך יהי שלחנם לפח; וכשם שהשמו את בתינו, כך "תהי טירתם נשמה באהליהם אל יהי יושב".
ונמובן מתאים קטע זה במיוחד לאור הפסוק שדלגו עליו, אבל שנמצא בכמה הגדות (שם כה), "שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם"⁹.
ואולי אפשר להסביר בזה את המוטיב המצוי בהגדת Rylands Hebr. 7, האשכנזי, מן המחצית השנייה של המאה הט"ו. שם (בדף לג) רואים אנו את המשיח לבוש בשריון עם חרב גדול בידו, כאשר מוליך אותו מלאך בעל כנפים לתוך שער פתוח של עיר בעלת מגדלים האופיינית לימי הביניים. על חומת העיר עומד צעיר ותוקע בשופר. וכל זה בא בצמוד למלת "שפוך"¹⁰.
ושמא אותו צעיר העומד על החומה הוא מעין "נהפוך הוא" לאלה שהיו עומדים מגבוה ליד הרובע היהודי ומשם זורקים את אבניהם. ומידי השערה לא יצאנו.

עתה נחזור לענייננו הראשון, והמנהג הלובי המוזר. נוכל אולי לשער, כי מאחר שידוע לנו שיהודי לוב חלקם הנכבד ממגורשי ספרד,¹¹ שמא מנהגם המיוחד הזה, של סגירת דלתות בפני כל אורח בימי פסח הראשונים, זכר הוא ל"ימי ההסגר" שהתקיימו בתקופה זו. אמנם אין בכך בכדי לבאר את תופעת נהג זה במועדים הנוספים, ואולם דומה כי יש לחפש את טעמם בכיוונים אחרים, ועוד חזון למועד.

* * *

כאן נוסיף עוד חוליה, שאף היא בגדר של השערה גרידא. מצאנו מחלוקת המנהגים כיצד מכנים את הימים האחרונים של פסח. במנהגי ר' אברהם קלויזנר, מהדורת ר"י דיסין, ירושלים תשל"ח, עמ' קכ, סי' קכח,

9. ראה גם דבריו של J. Gutmann, בספר רפאל מאהלר, תל-אביב תשל"ד, עמ' 36-37.

10. ראה גוטמן שם, עמ' 36.

11. ראה לדוגמה בספר קורות לוב ויהדותה, הגיד מרדכי, עמ' 77-79, סימנים 18, 19.

2.

We all have defining moments in our lives—meaningful experiences that stand out in our memory. Many of them owe a great deal to chance: A lucky meeting with someone who becomes the love of your life. A new teacher who spots a talent you didn't know you had. A sudden loss that upends the certainties of your life. A realization that you don't want to spend one more day in your job. These moments seem to be the product of fate or luck or maybe a higher power's interventions. We can't control them.

But is that true? Must our defining moments *just happen to us*?

Senior Signing Day didn't just happen. Chris Barbic and Donald Kamentz set out to *create* a defining moment for their students. Mayra Valle and hundreds of her classmates spent years earning their way onto that stage, stepping into a carefully crafted defining moment that was no less special for having been planned. It's a moment they'll never forget.

Defining moments shape our lives, but we don't have to wait for them to happen. We can be the author of them. What if a teacher could design a lesson that students were still reflecting on years later? What if a manager knew exactly how to turn an employee's moment of failure into a moment of growth? What if you had a better sense of how to create lasting memories for your kids?

In this book, we have two goals: First, we want to examine defining moments and identify the traits they have in common. What, specifically, makes a particular experience memorable and meaningful? Our research shows that defining moments share a set of common ingredients.

Second, we want to show you how you can *create* defining moments by making use of those ingredients. Why would you want to create them? To enrich your experiences. To connect with others. To make memories. To launch your life or your career or your team in a new direction.

Our lives are measured in moments, and defining moments are the ones that endure in our memories. In the pages ahead, we'll show you how to make more of them.

3.

Why do we remember certain experiences and forget others? In the case of Signing Day, the answer is pretty clear: It's a celebration that is grand in scale and rich in emotion. No surprise that it's more memorable than a lesson on multiplying fractions. But for other experiences in life—from vacations to work projects—it's not as clear why we remember what we do.

Psychologists have come up with some counter-intuitive answers to this puzzle. Say you take your family to Disney World. During your visit, we text you every hour, asking you to rate your experience at that moment on a scale from 1-10, where 1 is lousy and 10 is terrific. Let's assume the whole experience lasts about 6 hours. Here's how your day shapes up:

- **9 am:** Cattle-herding your kids out of the hotel room. There's excitement in the air. Rating: 6
- **10 am:** Riding "It's a Small World" together, with parents and children each under the impression that the other must be enjoying this. Rating: 5
- **11 am:** Feeling a dopamine rush after riding the Space Mountain roller-coaster. Your kids want to ride it again! Rating: 10.
- **Noon:** Enjoying expensive park food with your kids, who might enjoy it less if they knew you bought it with their college fund. Rating: 7
- **1 pm:** Waiting in line, for 45 minutes now, in the 96-degree Orlando heat. Trying to keep your son from gnawing on the hand rails. Rating: 3.
- **2 pm:** Buying mouse-ear hats on the way out of the park. Your kids look so cute. Rating: 8

To arrive at an overall summary of your day, we could simply average those ratings: 6.5. A pretty good day.

Now, let's say we text you again, a week later, and ask you to rate your *overall* Disney experience. We'd expect that, as you reflect on the experience, your rating would stay pretty close to 6.5.

But psychologists say we'd be wrong. They'd predict that, looking back on the day at Disney, your overall rating would be a 9! That's because research has found that in recalling an experience, we ignore most of what happened and focus instead on a few particular moments. Specifically, two moments will stand out: riding Space Mountain and buying mouse-ear hats. To understand why those two moments matter more than the others, let's explore some of the underlying psychology.

Consider an experiment in which participants were asked to undergo three painful trials. In the first, they submerged their hands for 60 seconds in buckets filled with frigid 57-degree water. (Keep in mind that 57-degree water feels *much* colder than 57-degree air.)

The second trial was similar, except that they kept their hands submerged for 90 seconds, and during the final 30 seconds, the water warmed up to 59 degrees. That final half-minute was still unpleasant, but noticeably less so for most participants. (Note that the researchers were monitoring the time carefully, but the participants were not told how much time had elapsed.)

For their third painful experience, the participants were given a choice: Would you rather repeat the first trial or the second?

Note that this is not a Mensa-caliber question. Both experiences started exactly the same way, with 60 seconds of pain. At that point, the shorter trial ended, while the longer one kept going for another 30 seconds of (slightly milder) pain. So this is kind of like asking, *Would you rather be slapped in the face for 60 seconds or 90?*

Nevertheless, 69% chose the longer trial.³

Psychologists have untangled the reasons for this shocking result. When people assess an experience, they tend to forget or ignore its length—a phenomenon called “duration neglect.” Instead, they seem to rate the experience based on two key moments: (1) The best or worst moment, known as the “peak”; and (2) the ending. Psychologists call it the “peak-end rule.”

So in the participants’ memories, the difference between 60 and 90 seconds washed out. That’s duration neglect. And what stood out for them was that the longer trial *ended more comfortably* than the shorter one. (By the way, for both trials, the peak moments of pain were similar—close to the 60-second mark.)

This research explains why, in reflecting on your Disney experience, you’ll remember Space Mountain (the peak) and the mouse-ears (the end). Everything else will tend to fade. As a result, your memory of the day is far more favorable than the hour-by-hour ratings you provided. (Note that the opposite would have been true, too: Imagine if you’d waited for 2 hours to ride Space Mountain, only to have the ride closed down for maintenance just as you reached the front of the line. Then you’d have a negative peak that would tarnish your memory of the day.)

The peak-end rule holds true across many kinds of experiences. Most of the relevant studies tend to focus on short, laboratory-friendly experiences: watching film clips, enduring annoying sounds, etc. It’s not as clear what peak-end would mean for longer experiences; for instance, it’s pretty clear that we don’t assess our lives based on our happiest/saddest moment and our dying days. As a rule, we’d say that the peak-end rule applies best to experiences measured in minutes or hours, rather than months or years.

But what is indisputable—and important for our purposes in this book—is that when we assess our experiences, we don’t average our minute-by-minute sensations. Rather, we tend to remember flagship moments: the ending, the peaks, the pits, and sometimes the beginning.

This is a critical lesson for anyone in service businesses—from restaurants to medical clinics to call centers to spas—where success hinges on the customer experience. Consider the Magic Castle Hotel, which as of press time was one of the three top-rated hotels in Los Angeles, out of hundreds. It triumphed over competition like the Four Seasons Hotel at Beverly Hills and The Ritz Carlton Los Angeles. Magic